

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК СУБ'ЄКТ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

TERRITORIAL COMMUNITY AS A SUBJECT OF FINANCIAL LEGAL RELATIONS

Добровінський А.В.,
аспірант кафедри правового забезпечення господарської діяльності
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена актуальному питанню правового забезпечення фінансових інтересів територіальних громад в Україні, які безпосередньо або через відповідні органи самоврядування беруть участь у фінансово-правових відносинах. Розглянуті напрями діяльності та засоби участі територіальної громади у фінансових правовідносинах регіону та запропоновані зміни до законодавства щодо повноважень громади.

Ключові слова: територіальна громада, фінансові правовідносини, суб'єкт права, учасник правовідносин, бюджет місцевого самоврядування, статут територіальної громади, права та обов'язки територіальної громади.

Статья посвящена актуальным вопросам правового обеспечения финансовых интересов территориальных общин в Украине, которые непосредственно или через соответствующие органы самоуправления участвуют в финансово-правовых отношениях. Рассмотрены направления деятельности и средства участия территориальной общины в финансовых правоотношениях региона и предложены изменения в действующее законодательство, касающиеся полномочий общины.

Ключевые слова: территориальная община, финансовые правоотношения, субъект права, участник правоотношений, бюджет местного самоуправления, устав территориальной общины, права и обязанности территориальной общины.

The article is focused on the relevant issue of legal provision of financial activities of territorial communities, which, directly or through appropriate agencies of self-government, participate in financial and legal relations. The activities of territorial communities, aimed at mobilizing, distributing and spending financial resources in the area, require legislative regulation, since it significantly influences the needs of the inhabitants of the region. The budget powers of territorial communities as participants in public financial relations, as well as normatively-established system of local self-government rights in foreign countries and their implementation in a specific legal model of budget decentralization have been analysed. Regulated systems of local self-government rights in foreign countries and peculiarities of their implementation in a specific legal model of budget decentralization organization have been studied. The current Ukrainian legislation provides grounds for arguing that the domestic budget system is built in such a way that territorial communities evolved on the basis of the autonomy of local budgets, at the same time, there is not a wide range of tax powers to local self-government agencies. The very potential «to set local taxes and fees in accordance with the law» is limited by the legislator, as the only legislative agency and the economic realities of the existence of the population in Ukraine as a whole. The expediency of the participation of the population of administrative-territorial units in any way prohibited by law is to supervise and control the flow of cash in local budgets, at all its stages – the formation, distribution and use of funds from local budget. It is determined that the approval of the territorial community and local self-government agencies as participants in the financial and legal relations is the development and approval of the statutes of territorial communities by the inhabitants of the respective communities.

The author has considered directions of activity and means of participation of the territorial community in the financial legal relations of the region, and has suggested amendments to the legislation on the extension of the powers of communities to resolve issues of financing of delegated state powers and socio-economic projects of regions.

Key words: territorial community, financial legal relations, subject of law, participant of legal relations, budget of local self-government, charter of the territorial community, rights and responsibilities of the territorial community.

Забезпечення належного рівня життя жителів територіальної громади, соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць є передумовою для здійснення якісно ефективної фінансової діяльності як на державному, так і місцевому рівнях, основою і першопричиною для врегулювання бюджетної системи і фінансових відносин як ресурсного і правового базису функціонування та розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Надаючи визначального значення у фінансово-правовій сфері саме бюджетній системі України, важливо звернутись до норм Бюджетного кодексу України (далі – БКУ). Відповідно до ст. 5 БКУ, визначено структуру бюджетної системи України, яка власне складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Місцевими бюджетами, в свою чергу, є бюджети Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст, у т. ч. районів у містах, бюджети об'єднаних територіальних громад відповідно [1].

Разом із тим, говорячи про матеріальну та фінансову ресурсні бази місцевого самоврядування в Україні принципово важливими є приписи ст. 95 Конституції України, де закріплено, що бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Тобто на законодавчому рівні створено право-

ві умови не лише участі територіальних громад та органів місцевого самоврядування у фінансово-правових відносинах, а й закріплено системоутворюючі права територіальних громад в Україні.

Таким чином, вбачається необхідність зосередити увагу на аналізі фінансово-правових відносин, які врегульовують складну структуровану фінансову систему держави, де основу останньої складає бюджетна система України, одну із ключових ролей у якій законодавець відводить бюджетам місцевого самоврядування.

Отже, щодо характеристики фінансово-правових відносин, у яких одним з учасників виступають суб'єкти місцевого самоврядування, А. С. Нестеренко, визначає публічні кошти об'єктом фінансових правовідносин, які належать державі або територіальним громадам. Дослідниця підкреслює, що основною метою таких відносин є фінансове забезпечення суспільних потреб. А відповідні фінансові ресурси, враховуючи ознаку територіальності, поділяє на загальнодержавні та місцеві фінансові ресурси (фінансові ресурси територіальних громад), правовий режим яких як публічних встановлюється публічно-правовим – імперативним методом [2, с. 7].

На наш погляд, реалізація місцевого самоврядування неможлива за межами самої фінансової діяльності територіальних громад, де вони безпосередньо або через відповідні органи самоврядування беруть участь у тих чи інших фінансово-правових відносинах, здійснюючи фі-

нансову діяльність, мобілізують, розподіляють та витрачають фінансові ресурси, забезпечуючи потреби жителів своєї територіальної громади. При цьому, здійснюючи фінансову діяльність, яка є предметом фінансового права, необхідно наголосити на особливостях грошових коштів (фінансових потоках), які виступають об'єктом фінансово-правових відносин. Так, грошові кошти чи фінансові потоки як об'єкт фінансових правовідносин є тим, заради чого суб'єкти перебувають у відповідних відносинах. Необхідно зауважити, що грошові кошти як об'єкт у фінансовому праві не можуть існувати за межами права, більше того, ці кошти не є коштами у цивільно-правовому значенні, де кошти мають властивості обміну на інше майно чи зобов'язання. Грошові кошти як об'єкт у фінансово-правових відносинах виступають основою правового зв'язку в процесі формування, розподілу та використання суспільного блага (валового внутрішнього продукту) між громадянами та територіальними громадами, вираженого у гривні.

Враховуючи наведене, можна констатувати існування правового зв'язку між розподілом суспільних благ (валового внутрішнього продукту) та місцевим самоврядуванням як способу реалізації влади територіальної громади. Цей зв'язок, на наш погляд, і розкривається у фінансово-правових відносинах, які є складовою фінансового права.

Щодо правовідносин загалом, то це правове явище має сталу структуру, яку традиційно можна охарактеризувати через систему таких елементів, як:

- 1) зміст правовідносин (до того ж розрізняються матеріальний зміст, тобто поведінка суб'єктів, і юридичний зміст, тобто суб'єктивні юридичні права і обов'язки);
- 2) суб'єкти права, тобто учасники правовідносин;
- 3) об'єкти правовідносин (матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких складаються правовідносини) [3, с. 99].

Однак у науковій літературі висловлюються й дещо інші погляди. Так, Р. Й. Халфіної писала, що традиційна схема: суб'єкт, об'єкт, права й обов'язки, – виникла з того, що правовідносини моделюють за зразком зобов'язання, тоді як ця схема не охоплює всього багатства і складності правовідносин, у зв'язку з чим вона виділяє такі елементи правовідносин: учасники правових відносин, права й обов'язки, їх взаємозв'язок, реальна поведінка учасників відповідно до прав та обов'язків [4, с. 61, 202-216]. Є. М. Трубецької вважає, що елементами будь-яких правовідносин є: права, обов'язки, суб'єкти, що мають право, та об'єкт права [5, с. 154].

Задля розкриття місця місцевого самоврядування у фінансово-правових відносинах необхідно звернути увагу на особливості самих фінансово-правових відносин. Так, фінансово-правові відносини, зважаючи на особливості предмету і методу фінансового права, поряд з іншими видами правовідносин, мають лише їм притаманну специфіку. Специфіка правовідносин у будь-якій сфері суспільного життя, як визначають науковці, характеризується об'єктом правового регулювання і суб'єктивним складом [6, с. 135]. У контексті нашого дослідження методологічно важливим є питання суб'єктного складу фінансово-правових відносин в межах інституту місцевого самоврядування, отже, проаналізуємо його.

О. П. Орлюк, характеризуючи фінансове право і правовідносини у сфері фінансової діяльності держави, звертає увагу, що суб'єкти фінансового права не завжди стають суб'єктами фінансових правовідносин та співвідносяться між собою як загальне і конкретне [7, с. 52]. Ю. В. Оніщик у своїй праці доводить, що суб'єкт фінансового права – це особа, яка володіє правосуб'єктністю як така, що потенційно здатна бути учасником фінансових правовідносин, а суб'єкт фінансових правовідносин – це реальний учасник конкретних фінансових правовідносин. Категорії «суб'єкт фінансового права» та

«суб'єкт фінансових правовідносин» не можуть бути рівнозначними або тотожними [8, с. 168].

Отже, вищевикладене дає підставу стверджувати, що до сьогодні у правовій науці немає єдиного підходу до розуміння суб'єкта права та учасника правовідносин. Ми ж приєднуємося до того підходу, згідно якого суб'єкт права є поняттям ширшим, ніж поняття «учасник правовідносин», а стосовно суб'єктного складу фінансово-правових відносин вважаємо, що його становлять конкретно визначені особи, які іменуються «учасниками правовідносин».

Разом із тим, проблематика суб'єктного складу фінансово-правових відносин та суб'єктів місцевого самоврядування як учасників цих відносин не завершується визначенням понять або найменуванням таких осіб, принципову та вирішальну роль тут відіграє правове становище суб'єкта права, де визначальне значення має його правосуб'єктність. Традиційно поняття «правосуб'єктність» охоплює: правоздатність – здатність мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки; дієздатність – здатність своїми діями приймати на себе обов'язок і використовувати свої права; та деліктоздатність – здатність особою самостійно нести юридичну відповідальність за свої дії. Іншими словами – це здатність бути суб'єктом права, а реально використовуючи і реалізуючи конкретне суб'єктивне право – і бути суб'єктом конкретних правовідносин. Правосуб'єктність, на думку Р. Й. Халфіної, є передумовою участі у правовідносинах [4, с. 117].

Викладене обумовлює необхідність визначення правосуб'єктності територіальних громад та органів місцевого самоврядування як учасників фінансово-правових відносин. Так, традиційно під правосуб'єктністю у фінансовому праві розуміється можливість мати права і обов'язки та можливість до самостійного їх здійснення [9, с. 75]. Саме через таке поєднання, на нашу думку, і розкривається правовий потенціал місцевого самоврядування в колі фінансово-правових відносин.

Поділяємо думку М. В. Карасьової, яка, визначаючи суб'єктами фінансових правовідносин муніципальні утворення, вказує, що під час формування та виконання місцевих бюджетів вони вступають у фінансові правовідносини в особі відповідних органів місцевого самоврядування [10, с. 114-115]. Отже, територіальна громада як первинний колективний суб'єкт реалізує свої права та обов'язки через представників – органи місцевого самоврядування.

Конституція України закріплює правову можливість реалізації прав територіальної громади через представницькі органи або проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів. Однак, очевидно, що правова можливість так і залишиться можливістю у разі відсутності правової деталізації у діяльності представницького органу та порядку і умов проведення місцевих референдумів. Якщо сьогодні діяльність органів місцевого самоврядування деталізована у відповідному законі [11], то законодавчої деталізації щодо проведення місцевих референдумів не існує. До того ж, говорячи про участь у фінансово-правових відносинах, на наше переконання, безпосередня участь територіальної громади майже неможлива. А, отже, не тільки правова деталізація шляхів безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні місцевих питань, а й коло питань, які можуть вирішуватися у такий спосіб має бути законодавчо визначено. Також, відповідно до законодавства, коло питань, які вирішуються на місцевому рівні зосереджено на соціально-економічному та культурному розвитку. Формулювання «інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції», що міститься у законі, має абстрактний характер, але вже таки надає можливість територіальній громаді долучитися до питань екології, радіаційної безпеки тощо. При цьому, фінансова складова цих питань зосереджується у площині фінансово-правових відносин.

Потребують конкретизації і права щодо затвердження бюджетів відповідних адміністративно-територіальних одиниць та контроль за їх виконанням. У цьому сегменті місцевого самоврядування права територіальної громади реалізуються виключно через представницькі органи. Ці відносини є видом фінансово-правових відносин – бюджетними правовідносинами. При цьому, і формування відповідних місцевих бюджетів шляхом встановлення місцевих податків та зборів, і розподіл фондів грошових коштів місцевих бюджетів, і їх використання з подальшим контролем за виконанням відповідних бюджетів передбачає чіткі процедури, які уособлені як бюджетний процес та регулюються бюджетним законодавством. Бюджетна діяльність – це самостійна фінансово-правова категорія, а сама така діяльність характеризується чіткою деталізацією та розподілом повноважень між посадовими особами на законодавчому рівні. Тому, ми вважаємо, що позиція законодавця стосовно участі територіальних громад у бюджетних правовідносинах виключно через своїх представників – органи місцевого самоврядування цілком виправдана.

Так В. Д. Чернадчук зауважує, що у бюджетних правовідносинах дієздатність територіальної громади реалізується органами, які її представляють. Безпосередніми суб'єктами бюджетних правовідносин можуть бути лише органи місцевого самоврядування, які діють як від імені територіальної громади (реалізують суб'єктивні матеріальні бюджетні права), так і від власного імені (реалізують власні повноваження) [12, с. 108]. Разом із тим, усі юридично значущі дії органів і посадових осіб, яким державою надані повноваження з бюджетної діяльності [13, с. 46] не виключають можливостей територіальної громади своїми діями вливати на бюджетні процеси регіону. Так, контроль за виконанням затвердженого бюджету у повній мірі може здійснюватися громадою, але це не означає, що територіальна громада набуває статусу учасника бюджетних правовідносин.

Повноваження територіальних громад щодо утворення, реорганізації та ліквідації комунальних підприємств, організацій і установ та контроль за їх діяльністю у значній мірі дозволяють вирішувати низку соціально-економічних проблем, однак у той же час створюють додаткове навантаження на органи місцевого самоврядування у частині організації забезпечення ефективної роботи таких суб'єктів господарювання.

В контексті цього приділимо увагу нормативно закріпленій системі прав місцевого самоврядування у зарубіжних країнах та їх реалізацію у конкретній правовій моделі організації бюджетної децентралізації. Так, бюджетний федералізм існує у вигляді різних форм і моделей, що адаптовані до економічної системи, адміністративно-територіального устрою певної країни, етнічного складу її населення тощо. Основні форми побудови бюджетних систем у розвинених країнах світу поділяються на чотири групи.

Перша група – федеративні держави – Австралія, Канада і США; унітарні – Великобританія та Японія. Ця група характеризується значною самостійністю регіональної й місцевої влади, що спирається на широкі податкові повноваження.

Друга група – країни Північної Європи: Данія, Норвегія, Швеція й Фінляндія. Ця група має широкі повноваження регіональної влади щодо соціальної сфери, зокрема фінансування соціальних витрат.

Третя група – федеративні держави Західної Європи: Австрія, Німеччина та Швейцарія. Група характеризується істотною автономністю бюджетів різного рівня в поєднанні з розвинутою системою їх взаємодії та співробітництва.

Четверта група – Бельгія, Франція, Греція, Італія, Нідерланди, Португалія та Іспанія. Ця група характеризується низьким рівнем автономності місцевих бюджетів та залежністю від центрального бюджету [14, с. 114].

Цитовані вище законодавчі положення щодо прав територіальних громад та їх представницьких органів в Україні з орієнтацією на існуючі моделі побудови бюджетних систем у розвинених країнах світу наочно демонструють, що українське законодавство не дає чіткого уявлення про належність нашої бюджетної системи до будь-якої з наведених груп. Аналіз вітчизняного законодавства дає підставу стверджувати, що вітчизняна бюджетна система побудована у такий спосіб, щоб територіальні громади розвивалися на засадах автономії місцевих бюджетів, у той же час широкого кола податкових повноважень органам місцевого самоврядування не надано. Сама ж потенційна можливість встановлювати місцеві податки і збори відповідно до закону обмежується законодавцем як єдиним законодавчим органом та економічними реаліями буття населення в Україні в цілому.

Також принципово важливим, на наш погляд, є доволі абстрактна сфера діяльності місцевого самоврядування у частині фінансового забезпечення соціально-економічного та культурного розвитку. Вважаємо, що соціальний та культурний розвиток є пріоритетною сферою діяльності місцевого самоврядування, а от економічний розвиток регіонів неможливий без участі держави та виведення всієї країни з економічної кризи. «Перекладання» проблем економічного розвитку з державних справ до справ місцевих (територіальних, регіональних тощо) є хибним шляхом. Тому задля чіткості повноважень та розподілу відповідальності між органами влади за соціально-економічний розвиток країни в цілому необхідно нормативно окреслити сферу впливу та управління загальнодержавних органів та органів місцевого самоврядування.

Доповнюючи характеристику місцевого самоврядування у фінансово-правових відносинах через аналіз правосуб'єктності його суб'єктів, вбачається необхідним розкрити особливості деліктоздатності територіальної громади. Норми бюджетного законодавства безпосередньо закріплюють за територіальними громадами здатність нести відповідальність, визнавши у разі гарантування територіальною громадою міста боргу як загальної суми боргових зобов'язань суб'єктів господарювання щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено місцевими гарантіями [1]. Тобто відповідальність територіальної громади реалізується в межах правової конструкції «права – обов'язки – відповідальність», де відповідальність настає за фінансовими зобов'язаннями.

Вище викладене дає підставу стверджувати, що розвиток місцевого самоврядування загалом та реалізація правових можливостей, закладених у фінансовому законодавстві потребує удосконалення та конкретизації. При цьому, територіальна громада як учасник фінансово-правових відносин має доволі абстрактні права та обов'язки, що дає можливість маніпуляції цими правами та обов'язками. Виключне право органів місцевого самоврядування у бюджетних правовідносинах та невизначеність прав територіальної громади щодо контролю за виконанням відповідних місцевих бюджетів також, у певній мірі, нівелює їх повноваження у цьому сегменті фінансово-правових відносин.

Ключовим кроком до утвердження територіальної громади та органів місцевого самоврядування як учасників фінансово-правових відносин стає, на наше переконання, розроблення та схвалення Статутів територіальних громад, розглядаючи відповідних громад. Саме статут як юридично-оформлений документ закріплює за тією чи іншою територіальною громадою:

- її правове становище як суб'єкта публічного права;
- визначає її як реального учасника правовідносин, включаючи фінансово-правові з деталізацією повноважень та способів реалізації прав та обов'язків;

– деталізує коло прав, обов'язків та відповідальність територіальної громади у провадженні фінансової діяльності. Щодо бюджетного процесу, то саме цим документом може бути конкретизовано форми, способи, засоби та процедури нагляду та контролю територіальної громади за порядком формування, розподілу та використання грошових коштів відповідного місцевого бюджету;

– створює правові гарантії забезпечення прав жителів відповідних територіальних громад, включаючи право визначати власні внутрішні адміністративні структури та правові умови забезпечення ефективного управління майном територіальної громади.

Власне територіальна громада як безпосередній учасник фінансових правовідносин та опосередкований (через представницькі органи) учасник бюджетного процесу може впливати на формування власного бюджету, створення тих чи інших цільових фондів. Щодо інших повноважень, пов'язаних із фінансово-кредитною діяльністю – місцеві позики, отримання і гарантування кредитів тощо, ми вважаємо, що права територіальних громад на безпосередню участь у таких відносинах мають бути розширені. Наприклад, отримання та гарантування кредитів має здійснюватися тільки після публічного громадського обговорення, що, відповідно, й необхідно закріпити у пропонованих статутах територіальних громад.

Отже, ми вважаємо, що визнання територіальної громади суб'єктом фінансово-правових відносин на законодавчому рівні сприятиме як децентралізації державного управління, так і утвердженню в Україні демократичних правових засад участі територіальних громад в прогресивному розвитку держави та її регіонів.

Пропонуємо передбачити у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» додатково статтю «Участь територіальної громади в фінансово-правових відносинах», яка мала б, як здається, в повній мірі нормативно визначити і закріплювати можливість жителів територіальної громади приймати безпосередню участь у нагляді та контролі за формуванням, розподілом та використанням грошових фондів коштів. Також необхідно визнати право безпосередньої участі територіальної громади у фінансово-кредитних відносинах задля задоволення своїх потреб з метою розвитку адміністративно-територіальної одиниці. Саме законодавець, на нашу думку, який пред'являє одну з гілок державної влади, повинен втрутитись у розв'язання зазначеної проблеми, тим самим реалізувавши основне законодавче положення місцевого самоврядування «місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади... вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [11].

Таким чином, можна стверджувати, що права відповідної особи (територіальної громади), що закріплені в чинному законодавстві, стають правовою основою для їх безпосередньої реалізації та перетворення у суб'єктивне право територіальної громади в межах конкретних правовідносин, зокрема й фінансово-правових. Крім того, законодавча деталізація правореалізації місцевого самоврядування у фінансово-правовій сфері через визнання територіальної громади як учасника фінансово-правових правовідносин стимулюватиме як відповідальність територіальних громад за розвиток свого регіону, так і загалом сприятиме розвитку інституту місцевого самоврядування в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08 липня 2010 року № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.
2. Нестеренко А. С. Правовые основы формирования и использования местных финансовых ресурсов в Украине : автореф. дис... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.07 «административное право и процесс ; финансовое право ; информационное право» / А. С. Нестеренко ; Одесская национальная юридическая академия. – Одеса, 2003. – 18 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория права : в двух томах / С. С. Алексеев. – Т. II. – М. : Юрид. лит., 1982. – 360 с.
4. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / О. Р. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с.
5. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / Е. Н. Трубецкой. – СПб. : Лань, 1998. – 224 с.
6. Гетманець О. П. Бюджетний контроль : організаційно-правові засади : Монографія / О. П. Гетманець. – Х. : Екограф, 2008. – 308 с.
7. Орлюк О. П. Фінансове право : Навчальний посібник / О. П. Орлюк. – К. : Юриком Інтер, 2003. – 528 с.
8. Оніщик Ю. В. Співвідношення категорій «суб'єкт фінансового права» та «суб'єкт фінансових правовідносин» / Ю. В. Оніщик // Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія «Право». – 2010. – № 3(50). – С. 164–169.
9. Фінансове право : підручник / [Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін.]. – 2-ге вид., випр. та доп. – Х. : Консум, 1999. – 496 с.
10. Карасева М. В. Финансовое правоотношение : Монография / М. В. Карасева. – М. : Норма, 2001. – 288 с.
11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 27 травня 1997 року № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
12. Чернадчук В. Д. Бюджетні правовідносини в Україні : поняття, класифікація та особливості структури : монографія / В. Д. Чернадчук. – Суми : Університетська книга, 2011. – 172 с.
13. Гетманець О. П. Принцип справедливості в системі принципів бюджетного процесу / О. П. Гетманець // Держава та регіони. Серія : Право. – 2011. – № 1. – С. 44–47.
14. Фінансово-економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах децентралізації в Україні : монографія / кол. авт. ; за ред. В. В. Глуценка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – 236 с.